

Iris Marion Young är en av USA:s mest respekterade och radikala rättviseteoretiker. Djupt förankrad i de senaste årtiondenas diskussioner inom de nya sociala rörelserna kastar hon nytt ljus över klassiska politiska frågor om rättvisa, demokrati och jämlikhet. Hon har bland annat blivit uppmärksammad för sitt försök att vidga rättvisebegreppet bortom ett snävt fördelningspolitiskt perspektiv. Men för att förstå vad rättvisa innebär måste vi också lära oss att se det förtryck som finns mitt i de demokratiska välfärdsstaterna, menar Young. I en av sina texter definierar hon förtryckets fem ansikten.

Young återkommer ofta till frågor runt det kvinnliga: Vad är kvinnlighet, varför finns det olikheter mellan könen och varför har det varit så svårt att kombinera en respekt för olikhet med idén om jämlikhet?

I en av sina mest gripande och intressanta essäer berättar hon om sin mamma som sattes på anstalt och förlorade vårdnaden över sina barn då hon ansågs vara en dålig husmor.

Iris Marion Young är professor i Political Science vid University of Chicago.

ATLAS

ISBN 91-89044-44-4

9 789189 044449

ATLAS

ATT KASTA TJEJKAST
IRIS MARION YOUNG

ATT KASTA TJEJKAST

TEXTER OM FEMINISM OCH RÄTTVISA

IRIS MARION YOUNG

I URVAL AV PER WIRTÉN MED FÖRORD AV KARIN SP

Innehåll

Introduktion av Karin Sporre	7
Rättvisa och fördelning Från <i>Justice and the Politics of Difference</i>	13
Förtryckets fem ansikten Från <i>Justice and the Politics of Difference</i>	50
Sociala rörelser och en politik för olikhet Från <i>Justice and the Politics of Difference</i>	91
Kommunikation och den andre – för en kommunikativ demokrati Från <i>Intersecting Voices</i>	148
Hus och hem: Feministiska variationer över ett tema Från <i>Intersecting Voices</i>	171
Genus som serialitet: Tankar om kvinnor som ett socialt kollektiv Från <i>Intersecting Voices</i>	216
Att kasta tjejkast. Den kvinnliga kroppens uttryck, rörelseoch rumslighet. Ett fenomenologi. Från <i>Throwing Like a Girl</i>	255

Av Iris Marion Young:

Throwing Like a Girl (Indiana University Press, 1990).

Justice and the Politics of Difference (Princeton University Press, 1990).

Intersecting Voices. Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy
(Princeton University Press, 1997).

Inclusion and Democracy (Oxford University Press, 2000).

Iris Marion Young

Att kasta tjejkast

© Författaren och Princeton University Press, 2000

Omslag: Adore Communications

Sättning: Gyllene Snittet, Helsingborg

Tryck: WS Bookwell OY, Borgå, Finland, 2002

Andra tryckningen

ISBN 91-89044-44-4

ATLAS

Drottninggatan 83, 111 60 Stockholm

Telefon: 08-10 96 05, Fax: 08-411 42 42

www.arenagruppen.org

Bokförlaget Atlas ingår i Arenagrubben som också ger ut tidskriften
Arenas och driver tankesmedjan Agora.

Förtryckets fem ansikten

Den som står framför en glasruta utan att se den är inte medveten om att han inte ser den. Och den som ser glasrutan, från en annan plats, är inte medveten om att den andre inte ser den.

När vår vilja förverkligas genom andra människors arbete slösar vi inte tid och uppmärksamhet på frågan huruvida arbetarna har gett sitt samtycke. I det är vi alla lika. Vår uppmärksamhet, helt och hållet inriktad på att se vår önskan uppfyllt, vänder sig bort från dem som gör jobbet – så länge de gör det vi vill att de ska göra...

Våldtäkt är en grotesk karikatyr av kärleksakten. Våldtäktsmannen frågar inte efter samtycke. Näst våldtäkt är förtryck det värsta som kan drabba en människa. Förtryck är en grotesk karikatyr av lydnad.

Simone Weil

Jag har gjort mig till tolk för ett vidare rättvisebegrepp, då rättvisa enligt min mening handlar om mer än om att fördela materiella resurser. Rättvisa handlar också om huruvida det i ett givet samhälle finns erforderliga institutionella förutsättningar för medborgarna att utnyttja och utveckla dels sina individuella förmågor, dels sitt kollektiva samarbete och samtal. När vi definierar rättvisa så, kommer orättvisa framför allt handla om två hinder för människors utveckling och strävanden: förtryck respektive dominans. Och även om såväl förtryck som dominans till en del handlar om fördelningen av materiella resurser, handlar det också om processer som inte låter sig beskrivas i fördelningstermer: beslutsprocesser, arbetsdelning och kulturella vanor och krav.

Få amerikaner skulle använda ordet "förtryck" för att beskriva de orättvisor de ser omkring sig i sitt samhälle. Men för samtida sociala rörelser – för socialister, radikala feminister, aktivister bland amerikanska indianer, svarta och homosexuella – är förtryck ett centralt politiskt begrepp. Här finns alltså en klyfta att överbrygga. Men för att kunna förstå och acceptera ett språkbruk där förtryck är ett både rimligt och relevant begrepp krävs att man tillägnar sig en syn på sociala relationer och strukturer som inte bara är annorlunda än, utan direkt oförenlig med, den liberala individualism som helt dominerar det politiska samtalet i dagens USA.

Därmed är det en svår men väsentlig politisk uppgift för var och en av oss som identifierar oss med någon av dessa rörelser att visa för andra människor att förtryck är ett ord som korrekt beskriver mycket av det vi upplever i dagens samhälle. Vi är dåligt förberedda för denna uppgift eftersom vi inte själva äger någon klar och entydig definition av begreppet. Trots att det används flitigt i den filosofiska och teoretiska litteratur som produceras inom radikala sociala rörelser, ser man sällan någon diskussion om vad som mer exakt avses med begreppet "förtryck".

Jag ska ägna det här kapitlet åt att utveckla begreppet förtryck så som jag uppfattar att de nya sociala rörelserna i USA använder det. Jag utgår från en reflektion över de sociala villkoren för de grupper som enligt dessa rörelser är förtryckta i det amerikanska samhället: bland andra kvinnor, svarta, chicanos, puertoricaner och andra spansktalande amerikaner, amerikanska indianer, judar, lesbiska, bögar, araber, asiater, pensionärer, arbetarklassen samt fysiskt och psykiskt funktionshindrade. Min ambition är att systematiskt beskriva hur de olika politiska rörelserna använder begreppet förtryck och att presentera normativa argument som tydliggör de kränkningar och orättvisor som åsyftas.

Ovan nämnda grupper är naturligtvis inte förtryckta på samma sätt eller i samma utsträckning. Allmänt kan sägas att varje förtryckt grupp eller person i något avseende är förhindrad att utnyttja och utveckla sina resurser och att uttrycka sina känslor, tankar och be-

hov. På en så generell nivå kan alla förtryckta människor sägas vara i precis samma situation. Men så snart man försöker konkretisera vad detta innebär inser man att det är omöjligt att definiera någon enskild uppsättning kriterier som uttömmande kan beskriva och sammanfatta förtrycket av samtliga ovan nämnda grupper. Teoretikers och aktivisters upprepade ansträngningar att finna en gemensam beskrivning av förtrycket av alla dessa olika grupper, eller de grundläggande orsakerna till förtrycket, har ofta inte lett till annat än fruktlösa och ändlösa debatter om vilken grupps förtryck som är värst eller mest grundläggande. Att döma av det sätt som medlemmar av de olika grupperna använder ordet på är "förtryck" i själva verket ett samlingsnamn för en hel familj av begrepp och sociala villkor, vilka jag delar in i fem kategorier: exploatering, marginalisering, maktlöshet, kulturell dominans och våld.

Jag ska i det följande utveckla och undersöka var och en av dessa fem olika former av förtryck. Alla innehåller eller ger upphov till fördelningsmässiga orättvisor, men också sådana orättvisor som inte låter sig uttryckas i fördelningstermer. I enlighet med etablerad politisk teori menar jag att förtryck är något som drabbar grupper. Innan vi kan gå in på vad som menas med förtryck måste vi därför undersöka begreppet "social grupp".

Förtryck som strukturellt begrepp

Anledningen till att många värjer sig mot att använda ordet förtryck när de ska beskriva de orättvisor de ser omkring sig i samhället är att de inte uppfattar begreppet på samma sätt som de nya sociala rörelserna.

Traditionellt syftar ordet på en tyrannisk makt utövad av en avgränsad och relativt liten grupp härskare. Många amerikaner skulle till exempel hålla med om att "förtryck" var en korrekt beskrivning av de svarta sydafrikanernas situation under apartheid. Dessutom har förtryck traditionellt förknippats med kolonial erövring eller maktutövning. Judarna var förtryckta i Egypten, och denna bibliska referens har

i västerlandet ofta fått tjäna som själva sinnebilderna av förtryck.

I den dominerande politiska diskussionen är det fullt möjligt och acceptabelt att använda ordet förtryck för att beskriva förhållanden i andra samhällen, i synnerhet i kommunistiska eller förment kommunistiska samhällen. I den antikommunistiska retoriken kombineras den tyranniska och den koloniala innebörden av begreppet. För en antikommunist är kommunism liktydigt med en liten härskarklicks brutala tyranni över ett helt folk, i kombination med en strävan att dra in hittills fria och oberoende folk och länder inom sin maktsfär och underkasta även dem sin tyranni. Däremot är det i det dominerande politiska språkbruket helt otänkbart att använda ordet förtryck för att beskriva situationen i vårt eget samhälle. Förtryck är något som är typiskt för de andra och annorlunda.

Men under 1960- och 1970-talen gav de nya politiska vänsterrörelserna beredskap för en ny innebörd. När de talade om "förtryck" syftade de på hinder och begränsningar som orättvist drabbar vissa människor i vårt samhälle, inte som undersåtar under en brutal och tyrannisk regim, utan som medborgare i ett välmenande liberalt samhälle och till följd av vardagliga och normala regler och beteenden. Enligt denna nya användning av ordet är en härskarens tyranniska makt över en annan grupp, som till exempel i Sydafrika under apartheid, förvisso ett exempel på förtryck. Men förtryck kan också syfta på de systematiska hinder och begränsningar som drabbar enskilda grupper i ett samhälle, hinder som inte nödvändigtvis är avsiktligt planerade och utlagda av en tyrannisk makt. I den senare betydelsen är förtrycket snarare strukturellt än resultatet av några få människors avsikter eller politik. Orsakerna till det strukturella förtrycket finner vi i normer, sedvanor och symboler som aldrig ifrågasatts, i föreställningar som ligger inbäddade i hävdvunna och institutionaliserade regler och rutiner och de samhälleliga konsekvenserna av att dessa regler och rutiner är allmänt omfattade och åtlydda. Förtryck är, med Marilyn Fryes ord, "en struktur av krafter och hinder vilka får till följd att en viss kategori eller grupp av människor stängs ute och degraderas socialt".¹ I den här utvidgade

strukturella betydelsen syftar "förtryck" på de orättvisor som vissa grupper drabbas av till följd av ofta omedvetna föreställningar och beteendemönster bland vanliga, hyggliga medmänniskor i vardagliga möten, i medier och kulturella stereotyper, i kontakten med byråkratiska strukturer och hierarkier och på de olika "marknaderna" – det vill säga mitt i det alldagliga, vardagliga livets göranden och låtanden. Vi kan inte avskaffa det strukturella förtrycket genom att byta ut vissa makthavare eller genom att stifta nya lagar, eftersom detta förtryck systematiskt produceras och reproduceras i samhällets grundläggande ekonomiska, politiska och kulturella institutioner.

Förtryckets systematiska karaktär innebär att det för varje förtryckt grupp inte nödvändigtvis finns en motstående grupp förtryckare. Även om strukturellt förtryck förvisso handlar om relationer mellan olika grupper i samhället, tar sig dessa relationer inte nödvändigtvis formen av en grupps medvetna och avsiktliga förtryck av en annan grupp. Enligt Michel Foucault måste vi för att förstå vad makt är och hur den utövas i ett modernt samhälle söka oss bortom den traditionella bilden av makt som "suveränitet" och som en binär relation mellan härskare och undersåte. I stället måste vi se hur makt utövas i ofta liberala och "humana" verksamheter som utbildningssystemet, i förvaltningsapparaten, i produktionen och distributionen av konsumtionsvaror, i hälso- och sjukvården och så vidare.² Ett stort antal människors medvetna och avsiktliga handlingar bidrar till att upprätthålla det strukturella förtrycket, men vad dessa människor gör är oftast bara att göra sitt jobb och leva sina liv så som de uppfattar att de bör. De uppfattar sig definitivt inte som förtryckare.

Därmed naturligtvis inte sagt att det i ett förtryckande system inte finns enskilda individer som fullt avsiktligt angriper och skadar människor ur förtryckta grupper. Kvinnor som blir våldtagna, unga svarta män som blir misshandlade, arbetare som får sparken, bögar som förnedras offentligt är offer för enskilda individers medvetna handlingar. Inte heller förnekar jag att vissa grupper tjänar på förtrycket och därför har ett uppenbart intresse av att upprätthålla det. Tvärtom. För varje förtryckt grupp finns en annan grupp som

är *privilegerad* i förhållande till den förtryckta gruppen.

Sedan slutet av 1960-talet har förtryck varit ett flitigt använt begrepp bland personer som räknar sig till den radikala vänstern, delvis som en reaktion mot marxistiska försök att reducera till exempel rasism och sexism till sekundära effekter av klassamhället. Gentemot marxisterna hävdar de nya sociala rörelserna att rasism, sexism, homofobi, diskriminering av äldre och så vidare utgör särskilda former av förtryck med en egen dynamik, även om de naturligtvis kan samverka och samexistera med klassförtrycket. Men ur de intensiva och ibland upprörda debatterna mellan socialister, feminister och antirasistiska aktivister har det med tiden utvecklats en samsyn om dels att många olika grupper är förtryckta i vårt samhälle, dels att ingen enskild grupp kan hävda att det förtryck just den egna gruppen är utsatt för äger något slags logisk eller moralisk prioritet.³ Ur samma debatter har det vuxit fram en insikt om att olika gruppstillhörigheter kan genomkorsa enskilda individer på en mängd olika sätt och att en och samma person därför kan vara privilegerad i ett avseende och förtryckt i ett annat. Endast en differentierad och flerdimensionell förståelse av begreppet förtryck förmår göra rättvisa åt dessa insikter.

Följaktligen föreslår jag att förtrycket delas in i fem olika kategorier som jag uppfattar som uttömmande i och med att de täcker in både alla de grupper som de sociala rörelserna hävdar är förtryckta och alla de sätt som de är förtryckta på. Dessa förtryckets fem ansikten härleder jag ur en reflektion över de sociala villkor som dessa grupper lever under. Eftersom olika faktorer, eller olika kombinationer av faktorer, konstituerar förtrycket av olika grupper är det förtryck som varje enskild grupp drabbas av unikt till sin karaktär. Därmed är det inte möjligt att ge någon allomfattande och för alla gemensam definition av vad förtryck är. Men de fem kategorier som jag kommer att presentera gör det möjligt att såväl beskriva förtrycket av en enskild grupp, vilken som helst, som att analysera likheter och skillnader mellan förtryck av olika grupper.

Men först måste vi ställa frågan vad en grupp är.

Begreppet social grupp

Förtryck är ett strukturellt fenomen som stänger ute eller degraderar en grupp. Men vad är en grupp? Till vardags skiljer vi människor åt genom att dela in dem i sociala grupper efter kön, ålder, etnicitet, religion och så vidare. Eftersom grupptillhörighet på ett avgörande sätt präglar såväl självförståelsen som omvärldens syn på de individer som ingår i gruppen, är en social grupp något mer och annat än en enkel uppräkningslista av de personer som ingår i den. Den är ett mycket speciellt slag av gemenskap som får betydande konsekvenser för hur människor uppfattar och tolkar sig själva och varandra. Trots det har varken filosofer eller sociologer hittills lyckats ge en klar och entydig förklaring av vad en social grupp är.⁴

En social grupp är ett kollektiv av personer som skiljer sig från minst ett annat kollektiv i fråga om kultur, beteende eller livsstil. Medlemmar av en och samma grupp känner särskild samhörighet med varandra till följd av likartade livsvillkor och erfarenheter, vilket gör att de i högre grad, eller åtminstone på ett annat sätt, umgås med varandra än med medlemmar ur någon annan grupp. Grupper uttrycker sociala relationer: en grupp existerar bara i relation till minst en annan grupp. Gruppidentitet uppstår i mötet och interaktionen mellan olika sociala gemenskaper som upplever att det finns skillnader dem emellan, även om de är överens om att de är medborgare i ett och samma samhälle.

Så länge de aldrig stötte på några andra människor tänkte en grupp amerikanska indianer, för att ta ett exempel, aldrig på sig själva som något annat än som "människorna". Först när de stötte på andra indianstammar blev de medvetna om olikheter. De gav den andra stammen ett särskilt namn och såg den som en egen grupp. Och i samma stund började de uppfatta också sig själva som en särskild grupp. Men grupper uppstår inte bara i mötet mellan olika och avgränsade samhällen. De sociala processerna inom ett samhälle skiljer också ut olika grupper. Till exempel har arbetsdelningen mellan könen skapat de sociala grupperna män respektive kvinnor. Medlemmar av endera könet känner en speciell närhet till personer

av samma kön eftersom de delar samma erfarenheter eller väljer att göra samma saker, även om de samtidigt tycker att de har en hel del gemensamt med personer av det andra könet och naturligtvis inser att båda könen tillhör samma samhälle.

Inom den politiska filosofin använder man sig normalt inte av begreppet social grupp. När filosofer och statsvetare talar om grupper talar de antingen om aggregat eller om föreningar. Ett aggregat är en tillfällig indelning av individer på grundval av något yttre kännetecken som ålder, bostadsort eller motsvarande. En förening är en frivillig och tillfällig sammanslutning. Båda är metodologiskt individualistiska begrepp. För att förstå vad en social grupp är kan det vara värt att jämföra med aggregat respektive föreningar.

Ett aggregat är en klassificering av individer efter någon av deras egenskaper eller attribut. Man kan gruppera människor enligt ett i princip oändligt antal egenskaper – till exempel vilken ögonfärg de har, vilket bilmärke de kör eller vilket bostadsområde de bor i. Det finns forskare som betraktar även sådana grupper i vårt samhälle som har social och emotionell betydelse som aggregat, alltså som godtyckliga indelningar av individer efter yttre kännetecken som kön, hudfärg eller ålder. Till exempel ser George Sher sociala grupper som rena aggregat, och dess typiskt tillfälliga och godtyckliga karaktär ser han som ett skäl till att vi inte bör fästa någon vikt vid grupper över huvud taget. "Det finns i realiteten lika många grupper som det finns möjliga kombinationer av människor, och om vi bör erkänna krav på likabehandling från de grupper som definierar sig utifrån etniska, könsmässiga eller andra mycket synliga attribut, finns det inga skäl att inte samtidigt erkänna motsvarande krav från alla andra tänkbara grupper."⁵

Men dessa "mycket synliga" sociala grupper, såsom svarta eller kvinnor, är något annat än aggregat eller tillfälliga "kombinationer av människor".⁶ En social grupp utmärks inte i första hand av gemensamma yttre attribut utan av en känsla av identifikation och samhörighet. Det som gör svarta i USA till en social grupp är inte primärt hudfärgen: vissa personer med mycket ljus hy identifierar

sig som svarta. Även om det ibland är nödvändigt att man äger vissa objektiva fastställbara egenskaper för att man ska kunna räkna sig som medlem av en viss social grupp, är det identifikationen med en viss social status, en gemensam historia och den egna självförståelsen som gör gruppen till en social grupp.

Sociala grupper existerar inte oberoende av de människor som ingår i dem. De är inte heller någon godtycklig indelning av folk utifrån attribut som inte har eller bara indirekt har med deras självförståelse och identitet att göra. Gruppidentiteten blir en del av en persons identitet när han eller hon uppfattar den kulturella praktik, sociala situation och historia som kännetecknar just denna grupp som sin egen. Gruppidentiteten kan vara något som gruppen skapat själv, som den tvingats in i, eller en kombination av egna val och yttre tvång.⁷ Sociala grupper är reella, inte som substanser, men som en form för sociala relationer.⁸

Än oftare än som aggregat förväxlar moralfilosofen och statsvetaren sociala grupper med föreningar.⁹ Med förening menar jag en formellt organiserad institution typ klubb, företag, religiöst samfund, fackförbund, politiskt parti eller motsvarande. En fördel med att betrakta sociala grupper som föreningar jämfört med som aggregat är att det då blir möjligt att se att en grupp kännetecknas av speciella praktiker och rutiner. Men de dras med samma svaghet: precis som när det gäller aggregat föregår individen i en förening kollektivet. I aggregatsmodellen är den sociala gruppen reducerad till en uppsättning yttre attribut som vissa individer har gemensamt. Även i associationsmodellen är det underförstått att individen ontologiskt föregår kollektivet: det är individer som skapar föreningar, inte tvärtom.

När det gäller föreningar kan det vara rimligt att se de sociala relationerna som ett kontraktsförhållande. Det är däremot inte rimligt när det gäller sociala grupper. Individer bildar föreningar. De går samman som hela, färdigutvecklade individer, antar stadgar, väljer styrelse och fördelar uppdrag. Normalt är relationen mellan föreningens medlemmar och föreningen själv baserad på frivillighet,

medlemmarna har åtminstone en gång valt att gå in i föreningen. Individen föregår dessutom föreningen i det avseendet att hennes identitet förblir relativt opåverkad av medlemskapet.

Individer skapar föreningar. Sociala grupper, omvänt, skapar individer. En människas känsla av att ha en historia, hennes känsla av tillhörighet och utanförskap, till och med hennes sätt att resonera, värdera och känna bestäms till viss del av hennes gruppstillhörighet. Det betyder inte att människor saknar personlighet, eller att de inte kan överskrida eller till och med helt förkasta en gruppidentitet. De kan mycket väl utveckla individuella egenskaper som inte har med gruppidentiteten att göra.

Som jag visade i föregående kapitel bygger de flesta samtida rättviseteorier på en individualistisk och atomistisk social ontologi. De utgår från att det individuella föregår det sociala. Denna individualistiska sociala ontologi går vanligen hand i hand med en normativ syn på självet som isolerat och oberoende. Den autentiska människan och individen ska vara odelbar, fri, självständig, sitt eget upphov, utan historia eller sociala band. Hon väljer sitt liv på egen hand och efter eget huvud.

Ett av den poststrukturalistiska filosofins stora teoretiska bidrag har varit att den uppenbarar det illusoriska i denna föreställning om en hel, odelbar och självgenererad individ. Det vill säga uppfattningen av subjektet som orsak till sig själv och som en substans till vilken man kan lägga eller dra ifrån attribut som kön, nationalitet, familjeförhållanden, intellektuell förmåga och så vidare, utan att något väsentligt förändras. Om man uppfattar subjektet på detta sätt måste man samtidigt hävda att medvetandet är något som är fristående från det språk och den sociala omgivning subjektet råkat födas in i. Ett flertal riktningar inom samtida filosofi ifrågasätter denna syn på subjektet. I Jacques Lacans psykoanalytiska teori och i den socialteori och filosofi som utgår från den, till exempel, betraktas självet som en språklig positionsbestämning erövrad i konkreta relationer med betydelsefulla andra.¹⁰ Självet är här en produkt av sociala processer, inte de sociala processernas upphov.

Från delvis andra utgångspunkter hävdar Jürgen Habermas att teorin om kommunikativ handling utmanar den "medvetandefilosofi" som betraktar självständiga individer som det ontologiska ursprunget till sociala relationer. Teorin om kommunikativ handling ser den individuella identiteten som en produkt av, inte upphovet till, vår språkliga och praktiska interaktion.¹¹ Med Stephen Epsteins ord är individuell identitet "en socialt inlärd känsla av individualitet och en internaliserad självbild som gör att jag kan sätta mig själv i relation till sociala kategorier. Min identitet påverkas dessutom av de föreställningar som jag uppfattar att andra människor har om mig. Identitet skapas därmed i relationer, i umgänget med – och införlivandet av – signifikanta andra och genom integration i gemenskaper."¹² Grupper och gruppnormer är grundbultar i den individuella identiteten.¹³

En person väljer att gå in i en förening, och även om hans eller hennes liv naturligtvis därmed förändras, påverkar medlemskapet inte identiteten på samma sätt som till exempel det faktum att man är en navajoinian kan påverka ens självförståelse. Grupptillhörigheten är man med Martin Heideggers ord "inkastad" i¹⁴: man upptäcker sig tillhöra en grupp och inser i samma stund att man alltid, i hela sitt liv, har tillhört denna grupp. Vår identitet formas bland annat av hur andra personer uppfattar oss, och de bildar sig en första uppfattning genom att associera oss till någon grupp, en grupp som alltid redan är förknippad med särskilda attribut, föreställningar och normer.

Men att man är "inkastad" i en grupp innebär inte att det är omöjligt att lämna den eller att uppgå i nya grupper. Till exempel har många kvinnor identifierat sig som heterosexuella innan de blivit lesbiska. De flesta av oss blir någon gång gamla. Även i dessa fall handlar det om att bli "inkastad" snarare än om att "ansluta sig", eftersom dessa förändringar av grupptillhörighet upplevs som en förändring av den egna identiteten. Att vara "inkastad" i en grupp betyder heller inte att man inte skulle kunna definiera gruppidentitetens betydelse för sig själv. De människor som identifierar sig med

en grupp kan mycket väl besluta sig för att omdefiniera gruppidentitetens innebörd och normer. Förtryckta grupper har vid upprepade tillfällen försökt och delvis lyckats bemöta det förtryck de är utsatta för genom en sådan omformulering av gruppidentiteten. Men innan vi kan göra den till vår egen kommer vi först uppfatta gruppidentiteten som given oss. Det kan alltid uppstå nya grupper, men aldrig genom att någon kallar till ett konstituerande möte.

Grupper existerar som sagt bara i relation till andra grupper. En grupp kan till och med skapas av utomstående personer, trots att de individer som påstås tillhöra denna grupp inte upplever sig som en grupp. Detta är fallet när andra börjar skilja ut, benämna och stöta bort en viss kategori människor. De uteslutna kommer då att först långsamt, som en konsekvens av det förtryck de kollektivt drabbas av, börja uppfatta sig som en grupp. Judar som blivit så assimilerade i det franska samhället att de inte längre ägde någon specifikt judisk identitet gavs under Vichyregimen (1940–1944) en särskild social status som separerade dem från den icke-judiska befolkningen. De "upptäckte" då sig själva som judar, skapade sig en gruppidentitet och började känna samhörighet med varandra.¹⁵ En persons gruppidentiteter kan på motsvarande sätt vara vilande och relativt betydelselösa i normala vardagliga situationer, men bli aktiva och framträdande i särskilda sociala sammanhang.

Bland dem som betraktar sociala grupper som aggregat finns det de som ser dem som ren fiktion, som ett illasinnat försök att framställa tillfälliga egenskaper som något grundläggande och väsentligt. Fördomar, stereotyper, diskriminering och segregation existerar enligt denna uppfattning därför att vissa människorbär på den falska övertygelsen att skillnad i grupptillhörighet motsvarar en skillnad i begåvning, temperament, moral och så vidare. Här sätts likhetstecken mellan gruppindelning och förtryck. Förtryck, hävdar anhängare av denna uppfattning, drabbar människor därför att de delas in i kollektiv. När vissa människor pekats ut som en särskild grupp, bemöts de med förakt och stöts ut. Därför måste alla grupper upplösas och försvinna om förtrycket ska kunna upphävas. Männi-

skor ska enligt denna uppfattning bemötas och behandlas som individer, inte som medlemmar av ett kollektiv. De ska tillåtas att fritt och efter eget val skapa sina liv utan att begränsas av varken den egna gruppens krav på anpassning eller andra människors föreställningar om vilka de är.

Jag håller inte med. Jag anser givetvis att individer bör vara fria att sträva efter egna mål på det sätt som de själva finner bäst. Men att förneka existensen av sociala grupper är bara dumt. Tvärtemot vad en modern myt vill göra gällande – nämligen att kollektiva identiteter är på väg att försvinna ner i ett lyckligen avsomnat förflutet – frodas grupper och gruppidentifikationer som aldrig förr i vårt moderna samhälle. Samtidigt som marknader och stater spänner allt vidare nät av ömsesidiga kontakter och beroenden över jordklotet och fler och fler av oss allt oftare möter människor från jordens alla hörn i vårt land och våra städer, bibehålls och förnyas gamla gruppidentiteter baserade på etnicitet, nationalitet, ålder, kön, yrke och så vidare, samtidigt som det i mötet med nya människor uppstår nya grupper.¹⁶ Till och med de som tillhör en förtryckt grupp håller normalt fast vid sin identifikation med och tillhörighet till gruppen. Jag är övertygad om att sociala grupper är en både oundviklig och önskvärd del av det moderna samhället. För att uppnå social rättvisa krävs inte att skillnader mellan människor utplånas. Vad som krävs är institutioner som erkänner och respekterar de skillnader som faktiskt finns mellan olika sociala grupper.

Även om vissa grupper har uppstått ur ett förtryck, och även om relationer mellan grupperna fortfarande ofta präglas av privilegier respektive förtryck, är gruppindelningar i sig inte förtryckande. Alla sociala grupper är inte förtryckta. I USA är katoliker en social grupp med särskilda seder och bruk och med en uttrycklig känsla av att höra ihop, men i egenskap av katoliker är de inte längre förtryckta. Huruvida en grupp är förtryckt eller inte beror på om den är utsatt för någon eller flera av de fem sociala villkor jag ska redogöra för nedan.

Uppfattningen att sociala grupper är fiktioner och hjärnspöken

bär förvisso på en viktig antiessensalistisk och antideterministisk insikt. Förtryck har inte sällan kunnat upprätthållas genom att en viss grupps attribut och särdrag har påståtts vara uttryck för en underlägsen och oföränderlig natur. En natur som dessutom påståtts vara bestämmande för vad gruppens medlemmar förtjänar, eller är kapabla, att arbeta med. Vidare har grupper påståtts vara så olika att de inte har några som helst gemensamma drag eller överlappande egenskaper. Ska man lyckas avskaffa förtrycket utan att för den skull förneka skillnaderna mellan olika sociala grupper är det därför nödvändigt att man kan förstå och beskriva grupperna på ett sätt som gör rättvisa åt deras ömsesidiga beroende av varandra och de flytande gränserna mellan dem.

Även om sociala grupper uppstår genom sociala processer som solidaritet inom gruppen respektive avgränsning gentemot utomstående, uppstår dessa processer inte ur något slags inneboende natur som är typisk för gruppen. Det existerar inget sådant som en för varje gruppmedlem gemensam natur. Som deltagare i pågående sociala processer är grupperna alltid tillfälliga och flytande: grupper uppstår och grupper kan försvinna. Till exempel har män haft sex med män och kvinnor med kvinnor i de flesta samhällen genom historien, men det är först under 1900-talet som bögar och lesbiska har identifierats som och identifierat sig själva som särskilda sociala grupper.¹⁷

Eftersom de uppstår i sociala relationer och processer är grupperna till stor del överlappande. I synnerhet i ett stort, komplext och i hög grad skiktat samhälle som vårt eget är grupperna allt annat än homogena och slutna. Snarare är de spegelbilder av hela det omgivande samhället. I dagens USA är till exempel svarta ingalunda någon enhetlig grupp med en helt gemensam livsstil. De skiljer sig åt i ålder, kön, klass, sexuella preferenser, nationalitet och så vidare, och i vissa situationer är det någon av dessa andra grupptillhörigheter som blir den framträdande och väsentliga.

Denna syn på gruppidentiteter som överlappande, mångfaldiga, flytande och föränderliga innebär i sig ännu ett motargument mot synen på självet som odelbart och enhetligt. I komplexa, skiktade

samhällen som vårt eget tillhör vi alla flera olika grupper och har olika gruppidentiteter. De olika livsstilar, sociala perspektiv, förtrycks- och privilegierelationer och så vidare som hör samman med dessa grupper är dessutom inte alltid förenliga med varandra. Därmed kan enskilda individer, sammansatta som de är av en mängd olika gruppstillhörigheter, knappast vara helgjutna och homogena. De är tvärtom heterogena och inte alltid koherenta.

Förtryckets ansikten

Exploatering

Det centrala i Karl Marx teori om utsugning är att den förklarar hur klassamhället kan bestå trots att det inte längre har stöd vare sig i lagstiftningen eller den allmänna opinionen. I förkapitalistiska samhällen är klassherraväldet öppet och upprätthålls med rent politiska medel. I såväl slavsamhället som feodalismen är det rätten att expropriera produkten av andra människors arbete som till stor del bestämmer klassprivilegierna, en rätt som legitimeras ideologiskt genom föreställningen att vissa människor äger en överlägsen natur. Den sociala över- respektive underordningen var "naturlig".

I det kapitalistiska samhället har de traditionella, juridiskt fastställda klasskillnaderna avskaffats och ersatts av en allmänt erkänd tro på individens rätt till frihet och oberoende. Arbetarna skriver frivilligt kontrakt med arbetsgivaren och får lön i utbyte mot arbete. Det finns ingen formell lag eller tradition som tvingar någon att arbeta för någon särskild arbetsgivare, eller ens att lönearbeta över huvud taget. Därmed är det något av ett mysterium att klassamhället består, trots att alla människor formellt är fria och jämlika. Varför denna skillnad mellan de rika, de som äger produktionsmedlen, och majoriteten, de som säljer sitt arbete? Karl Marx teori om utsugning erbjuder ett svar.

Profiten, grundvalen för makt och rikedom i det kapitalistiska samhället, är ett mysterium om vi utgår från att alla varor betalades

enligt sitt värde. Marx arbetsvärdeteori löser upp mysteriet. En produkts värde bestäms av den arbetskraft som är nedlagd i den. Arbete är den enda råvara som skapar nytt värde i takt med att den förbrukas. Profit är skillnaden mellan värdet av det utförda arbetet och värdet av den arbetskraft som arbetsgivaren betalar arbetaren för. Profit uppstår därför att arbetsgivaren lägger beslag på mellanskillnaden, på mervärdet.

Under senare år har marxistiska teoretiker tagit upp arbetsvärdeteorin till granskning och ifrågasatt riktigheten i den.¹⁸ Till exempel har John Roemer utvecklat en teori om utsugning som han anser bevarar de teoretiska och praktiska syften som Marx hade med sin teori, men som inte förutsätter den åtskillnad mellan varans värde och varans pris som Marx postulerade, och som inte heller är beroende av ett abstrakt och enhetligt arbetsbegrepp.¹⁹ Jag har inte för avsikt att här ge mig in i en diskussion om ekonomiska teknikaliteter, mitt syfte begränsar sig till att visa att utsugningsteorin har en berättigad plats i varje teori om förtryck.

Marx teori om utsugning är inte i sig värderande, även om påståendet att arbetaren är exploaterad förvisso äger såväl normativ som rent beskrivande kraft.²⁰ C B Macpherson ger sin version av teorin en mer öppet värderande utformning.²¹ Kapitalistiska system är orättvisa, säger han, därför att vissa människor tvingas ställa sin begåvning och sina resurser i andra människors tjänst, som kan kontrollera och använda dem för sina speciella syften och för egen vinning. Genom det privata ägandet av produktionsmedlen och med hjälp av de marknader som fördelar och sätter priset på arbete flyttar det kapitalistiska systemet oavbrutet resurser från de många människorna till några få, vars makt och rikedom oavbrutet växer. Med hjälp av denna trafik skaffar sig och vidmakthåller den kapitalägande klassen förmågan att göra allt större förtjänster på andra människors arbete, skriver Macpherson. Men det är inte bara så att resurser rinner från arbetare till kapitalister. Arbetaren förlorar till och med mer kraft än vad kapitalägaren tillförs. Arbetaren saknar möjlighet att styra sitt eget liv och lever under en relativ materiell

De flesta feministiska teorier om hur kvinnor exploateras har koncentrerat sig på relationen mellan könen inom den patriarkala familjen. Men på senare tid har feminister börjat intressera sig för hur kvinnor exploateras också på arbetsplatser och av staten. Carol Brown skriver att i samma takt som männen har dragit sig undan ansvaret för barnen har många kvinnor blivit beroende av samhällets hjälp och stöd för att klara av det i stort sett totala och ensamma ansvaret för omvårdnad och uppfostran av barnen.²⁹ Därigenom har det utvecklats ett nytt system för exploatering av kvinnors reproduktiva arbete, med staten som mellanhand. Brown kallar detta system för det offentliga patriarkatet.

Den stora vårdsektor som vuxit fram i 1900-talets kapitalistiska samhällen, vilken i stort sett helt och hållet bemannas med kvinnlig arbetskraft, har blivit ytterligare en viktig stödjepunkt för exploateringen av kvinnor. Enligt David Alexander bygger de moderna kvinnoyrkena på den traditionellt kvinnliga kompetensen att stödja och vårda.³⁰ Till exempel att vårda andra människors gamla eller sjuka kroppar eller att upptäcka och mildra spänningar på arbetsplatserna. Här töms kvinnors energier ut på arbeten vars syfte är att höja statusen för, eller behaga och vårda, andra människor – oftast män. Det arbete som servitriser, sekreterare, sjuksköterskor och kvinnor i andra vårdande och tjänande arbeten utför är dessutom undervärderat både socialt och ekonomiskt.

Sammanfattningsvis är alltså kvinnor utsugna i marxistisk mening när de lönearbetar. Vissa hävdar att även kvinnors hemarbete bör räknas som en del av den kapitalistiska utsugningen av arbetarklassen, eftersom det är ett arbete som avlönas av kapitalägarna, indirekt via mannens lön. Men som grupp betraktad utsätts kvinnor för en specifik form av exploatering när deras energi och kraft uttöms i ofta socialt och materiellt lågt värderade arbeten som i första hand gynnar män. Genom sitt arbete frigör kvinnorna männen för mer kreativa och utvecklande arbetsuppgifter, höjer deras sociala status och servar dem emotionellt och sexuellt.

Jag har hittills diskuterat förtryck på grundval av klass respekti-

ve kön. Minst lika grundläggande är det förtryckssystem som orienterar sig efter ras och etnicitet. Är utsugningen likadan här, eller har den en egen form och dynamik? Utan tvekan är de grupper som i USA skilts ut med hjälp av begreppet ras – i synnerhet svarta och latinamerikaner – utsatta för exploatering på en hårt skiktad arbetsmarknad där de kvalificerade, högt avlönade och fackligt organiserade arbetena i stort sett reserverats för den vita befolkningen. Huruvida denna exploatering gynnar samtliga vita, eller enbart kapitalägarna och arbetsköparna, råder det delade meningar om,³¹ och jag har inte för avsikt att ge mig in i den diskussionen här.

Men kan man, oavsett hur man besvarar denna senare fråga, urskilja en form av utsugning som är specifik för kategorierna ras och etnicitet, motsvarande den könsspecifika utsugning som jag diskuterade ovan? Jag vill hävda att man kan det, och att begreppet *betjänande* arbeten pekar ut just en sådan form av utsugning.

Överallt där det finns rasism finns också en mer eller mindre uttrycklig och allmänt vedertagen uppfattning att medlemmar av de förtryckta, etniskt eller rasmässigt definierade grupperna bör, eller till och med finns till för att, betjäna medlemmar av den privilegierade gruppen. I de flesta vita, rasistiska samhällen visar sig denna uppfattning i att vita framför allt anställer mörkhyade för att utföra deras hem- och hushållsarbete. I dagens USA är servicearbetet än i dag till stor del ordnat efter hudfärg, även om arbetet nu i huvudsak utförs i det offentliga rummet snarare än i det privata hemmet. Den som tar in på ett hotell eller äter på en finare restaurang köper sig en upppassare. Upppassarens uppgift är att underlätta det dagliga – och nattliga – arbetet för högt uppsatta personer i näringslivet eller den offentliga och politiska sfären. Kulturella normer och djupt rotad vana säger att servicearbetare – hotellpojkar, städare, diskare, diskplockare och så vidare – ska vara svarta eller latinamerikaner. Typiskt för denna slags arbete är att såväl kraft som status överförs från den betjänande till den betjänade gruppen.

Men begreppet betjänande arbete bör utsträckas till att gälla inte enbart, eller ens i första hand, rena serviceyrken. Det omfattar varje

okvalificerat, underordnat och lågavlönat arbete där arbetaren i mycket liten utsträckning har makt över sitt arbete och där han eller hon är hänvisad till att följa order och instruktioner från andra personer. Betjänande arbeten är instrumentella. De är till för att underlätta för eller hjälpa andra människor i deras arbete. Den status och det erkännande som arbetet producerar hamnar i första hand hos de som blir betjänade. På en byggarbetsplats är daglönaren underordnad svetsaren, elektrikern, snickaren och andra kvalificerade arbetare och det är de senare som får offentligt erkännande för det utförda arbetet. Under den förr öppet rasistiska diskrimineringen på USA:s arbetsmarknad var de betjänande arbetena reserverade för svarta, chicanos, indianer och kineser, och än i dag utförs de främst av svarta och latinamerikaner.³² Jag presenterar begreppet betjänande arbeten som en rent provisorisk kategori, i behov av ytterligare undersökningar.

Den orättvisa som uppstår till följd av utsugning uttrycks oftast som en fördelningsfråga. Även om han aldrig direkt definierar begreppet tycks till exempel Bruce Ackerman med "exploatering" syfta på en systematisk och betydande ojämlikhet i hur rikedomar, inkomster och andra resurser är fördelade mellan olika sociala grupper.³³ John Roemers definition är mer precis: "En person är exploaterad när den mängd arbete som är nedlagd i vilken som helst korg av varor han kan köpa ... understiger den mängd arbete han själv fått utföra för att kunna köpa dessa varor."³⁴ Även denna definition vänder uppmärksamheten mot det fördelningsmässiga utfallet, bort från de institutionaliserade relationer och processer som skapat och upprätthåller exploateringen.

Jeffrey Reiman har vänt sig mot en sådan förståelse av exploatering med argumentet att den reducerar klasssamhällets orättvisor till det relativt enkla konstaterandet att en samhällsklass äger mer än vad andra gör. Därmed bortser man, skriver Reiman, från styrkeförhållandet mellan kapitalägare och arbetstagare i det kapitalistiska samhället och det faktum att det utbyte som sker dem emellan äger rum inom en struktur som ger arbetaren få handlingsalternativ

och begränsad makt över sitt liv.³⁵ Orättvisan i en utsugningsrelation består i att den är en process som överför resurser från en grupp till en annan, med konsekvensen att de samhälleliga tillgångarna i slutändan är ojämlikt fördelade, och i att de samhälleliga institutionerna är sådana att de gör det möjligt för några få att ackumulera allt större tillgångar, medan flertalet saknar denna möjlighet. Orättvisan kan inte upphävas genom en tillfällig omfördelning, för om rådande institutionella praktiker och de strukturella maktförhållandena kvarstår kommer den ojämlika fördelningen snart att återuppträffa. Vill man skapa rättvisa i ett samhälle där det förekommer exploatering krävs att regler och rutiner för hur beslut fattas revideras, att arbetsdelningen underkastas en djupgående kritik och att nödvändiga institutionella, strukturella och kulturella förändringar genomförs.

Marginalisering

Rasförtrycket i USA handlar i allt högre grad om marginalisering snarare än om exploatering. En person är marginaliserad om arbetsmarknaden inte kan eller vill använda sig av honom eller henne. Inte bara i tredje världen, utan även i de flesta utvecklade västerländska samhällen finns en växande underklass som står utanför samhällets produktiva och sociala liv. De flesta av rasmässiga eller etniska skäl: svarta och indianer i Latinamerika; svarta, asiater, nordafrikaner och östeuropéer i Europa.

Men marginaliseringen drabbar inte bara etniska minoriteter. I USA är en skandalöst stor andel av befolkningen marginaliserad: pensionärer och i ökande utsträckning människor som inte är särskilt gamla men som blivit uppsagda från sitt arbete utan att kunna få något nytt; ungdomar, i synnerhet unga svarta och latinamerikaner, som inte kommer in på arbetsmarknaden; ensamstående mödrar och deras barn; psykiskt och fysiskt funktionshindrade; indianer, i synnerhet de som bor och lever i reservat.

Möjligen är marginalisering den allvarligaste formen av förtryck. En stor mängd människor stängs ute från produktiv delaktighet i

samhället och riskerar att hamna i materiell nöd eller till och med att dö. Den fattigdom som marginalisering ofta leder till är utan tvekan orättfärdig, i synnerhet i ett samhälle där vissa lever i överflöd. Vår tids avancerade kapitalistiska länder har i princip erkänt att det är så och försöker hindra eller mildra den svåraste nöden med hjälp av bidrag och understöd. Men välfärdsstaten är politiskt ifrågasatt och få länder, definitivt inte USA, har helt lyckats utrota fattigdomen.

Men materiell nöd, som kan mildras med hjälp av fördelningspolitiska åtgärder, är inte den enda skada som marginaliseringen för med sig. Två andra former av orättvisa, vilka i sig inte har med fördelningen av materiella resurser att göra, drabbar de marginaliserade grupperna. Den första skapar välfärdssystemet självt när det berövar personer som blir beroende av bidrag och stöd en del av deras fri- och rättigheter. För det andra gör marginaliseringen det omöjligt för den uteslutne att använda och utveckla sina personliga resurser i sammanhang som skapar socialt anseende. Jag ska utveckla båda dessa former av orättvisa i tur och ordning.

Liberalismen bygger traditionellt på tanken att alla rationella och oberoende individer har rätt till ett jämlikt medborgarskap. I de tidiga borgerligt liberala samhällena innebar detta att personer vars förnuft ifrågasattes eller som inte kunde försörja sig själva, till exempel fattiga, kvinnor, vansinniga, sinnesslöa och barn, uteslöts från medborgarskapet.³⁶ Många av dem placerades på fattighus, hospital och skolor. Institutioner som till sin struktur har en hel del gemensamt med vår tids fångelser.

Än idag är uteslutningen av icke självförsörjande personer från det jämlika medborgarskapet bara nödortigt dold under en tunn yta av retorik. När de blir beroende av offentliga institutioners stöd löper de som är gamla, fattiga, psykiskt eller fysiskt funktionshindrade risken att bli föremål för uppfostrande, nedvärderande och förnedrande åtgärder och attityder från de tjänstemän och politiker som styr det sociala välfärdssystemet. Kan man inte försörja sig själv i vårt samhälle är man ett legitimt offer för en ibland godtycklig och ofta integritetskränkande maktutövning av tjänstemän inom social-

tjänsten eller andra offentliga och privata institutioner med rätt att sätta regler och gränser för hur den hjälpsökande ska leva sitt liv. Välfärdsinrättningarna definierar, ofta med benäget bistånd av samhällsvetenskaperna, vilka behov den hjälpsökande har. De sociala och medicinska yrkesmännen och -kvinnorna vet vad som är bra för de marginaliserade, medan de som söker bistånd inte har någon självklar rätt att hävda att de själva vet vad som är bra för dem.³⁷ Socialt eller ekonomiskt hjälpbehov anses i vårt samhälle, liksom i andra liberala samhällen, vara ett legitimt skäl att ta ifrån en medborgare rätten till respekt, privatliv och valfrihet.

Även om beroende i vårt samhälle ger upphov till orättvisor, är beroende som sådant inte nödvändigtvis ett förnedrande tillstånd. Det samhälle finns inte där inte varje människa under åtminstone några perioder av sitt liv är beroende av andra människor. Barn, sjuka, nyförlösta kvinnor, gamla och svaga, deprimerade eller på annat sätt känslomässigt behövande personer har alla en moralisk rätt att vara beroende av andra för stöd och hjälp.

Den feministiska moralfilosofin har gjort en viktig insats genom att ifrågasätta den vedertagna uppfattningen att autonomi och oberoende är en nödvändig förutsättning för att en människa ska anses vara moraliskt ansvarig och värdig sitt medborgarskap. Det är en orimligt individualistisk uppfattning som bygger på en ensidigt manlig erfarenhet av mänskliga relationer där konkurrens och personlig framgång betonas.³⁸ Kvinnors erfarenheter från sitt traditionellt vårdande arbete i hemmet eller det slags lönearbete de ofta väljer eller hänvisas till har lärt dem att beroende är ett grundläggande mänskligt villkor.³⁹ Enligt autonomimodellen är ett samhälle rättvist när det ger individen så stora förutsättningar som möjligt att leva ett självständigt liv. Enligt den feministiska modellen är ett rättvist samhälle ett samhälle där den människa som är beroende av andra bemöts med respekt och har rätt att vara med att fatta beslut i gemensamma angelägenheter.⁴⁰ Att någon är beroende av andra får inte vara ett skäl att ta ifrån denne hans eller hennes valfrihet och anseende. Med en mindre individualistisk syn på de medborgerliga

rättigheterna skulle en stor del av det förtryck som de marginaliserade grupperna utsätts för kunna mildras.

Det förtryck som de marginaliserade grupperna utsätts för upphör inte i och med att de får mat och tak över huvudet. Många äldre människor har till exempel tillräckliga tillgångar för att leva ett materiellt tryggt liv, men de är likväl åsidosatta, förbisedda och icke efterfrågade personer – och därmed förtryckta. Även om de marginaliserade skulle erbjudas ett tryggt och säkert liv inom institutioner som respekterade deras frihet och värdighet skulle de fortfarande vara utsatta för förtryck eftersom deras erfarenheter och resurser inte tas i anspråk av samhället, vilket hänvisar dem till ett liv i sysslöshet, utan möjlighet att vinna respekt och självaktning. De allra flesta av samhällets produktiva verksamheter äger rum i ett organiserat, socialt samarbete. Sociala processer och strukturer som stänger vissa grupper av människor ute från sådan produktiv verksamhet, och därmed från viktiga sociala sammanhang, är orättvisa. Så även om marginalisering innehåller allvarliga fördelningsmässiga orättvisor innebär den därutöver att den som är marginaliserad är fråntagen möjligheten att göra bruk av sina förmågor i ett sammanhang som ger henne eller honom socialt erkännande och möjlighet att samarbeta med andra människor.

Fenomenet marginalisering ställer oss inför grundläggande rättvisefrågor, inte minst frågan huruvida det är rimligt att så intimt koppla ihop deltagande i produktiv verksamhet med tillgången till konsumtionsmedel. I takt med att marginaliseringen tilltar har allt fler socialpolitiska forskare och debattörer lanserat idéer om en "medborgarlön": en garanterad och genom samhället förmedlad inkomst som inte är knuten till en anställning. Om vi vill garantera rätten till delaktighet i samhällets produktiva verksamheter krävs emellertid något annat, nämligen att socialt produktiv verksamhet kan organiseras även utanför det renodlade lönearbetet,⁴¹ till exempel genom offentliga arbeten eller i självständiga kollektiv.

Maktlöshet

Som framgått anser jag att det marxistiska klassbegreppet bevarar sin relevans, i synnerhet eftersom det kastar ljus över utsugningen. Några vinner makt och rikedom genom att tillägna sig profiten av andra människors arbete. Jag delar alltså inte uppfattningen att den traditionella marxistiska utsugningsteorin har blivit obsolet och saknar förklaringsvärde i dagens samhälle. Det är även idag sant att flertalets arbete är förutsättningen för ett relativt litet antal människors makt.

Även om det är skillnad på yrkesutbildade arbetare och tjänstemän å ena sidan och den okvalificerade arbetskraften å den andra, är det få av de förstnämnda som tillhör den kapitalägande klassen. Det arbete de utför leder även det till att resurser överförs till kapitalägarna eller syftar till att underlätta en sådan överföring. Men eftersom de samtidigt kan dra fördel av exploateringen av den okvalificerade arbetskraften kan de sägas inta en tvetydig klassposition.

Även om det inte är sant att skillnaden mellan kapitalägare och arbetare i dag har utplånats, vore det också fel att påstå att klassförhållandena är exakt desamma i dag som de var på 1800-talet. För att korrekt beskriva hur förtrycket drabbar olika grupper i vårt samhälle måste man ta hänsyn till den faktiska skillnad som avses med den vardagliga uppdelningen i "medelklass" och "arbetarklass". Den sociala åtskillnaden dem emellan är ett resultat av arbetsdelningen mellan kvalificerat respektive okvalificerat arbete. Båda grupperna är exploaterade, men i förhållande till de okvalificerade är de yrkesutbildade arbetarna privilegierade genom sin överordnade position och den relativa status och makt de vinner genom sin relativa överordning. Den okvalificerade arbetskraften drabbas inte bara av utsugning, utan därtill av en form av förtryck som jag kallar maktlöshet.

I USA och i andra utvecklade marknadsekonomier är ytterst få arbetsplatser demokratiskt organiserade. Det är relativt få personer som deltar i det dagliga politiska och offentliga beslutsfattandet och de beslut som fattas verkställs hierarkiskt, uppifrån och ner, genom

reglering av byråkraters och medborgares handlande. Flertalet medborgare i dessa länder deltar normalt inte i de beslut som direkt påverkar deras liv och verksamheter. I den meningen saknar de verklig makt. Samtidigt utövas makten i det moderna samhället genom ett omfattande nätverk av mellanhänder, vilka verkställer andra personers beslut. Därmed har många människor åtminstone viss makt över andra människors liv och handlingar, även om de själva inte har varit med om att fatta de övergripande besluten. Maktlös är den som saknar rätt och möjlighet att utöva en sådan förmedlad makt, det vill säga den som är underställd makt utan att kunna utöva makt. De maktlösa måste lyda order, men har sällan rätt att i sin tur ge order. Maktlöshet innebär att man intar en position på arbetsmarknaden och i den sociala hierarkin där man har få tillfällen att utnyttja och utveckla sina resurser och talanger. Man har liten eller ingen frihet i arbetet, får mycket sällan tillfälle att använda sitt omdöme eller sin kreativitet och kan inte hävda någon auktoritet eller specialistkunskap. De uttrycker sig ofta klumpigt och tafatt i offentliga sammanhang eller i myndighetsmiljöer och de inger inte respekt. Maktlöshet är precis vad som kännetecknar de förtrycksituationer som Sennett och Cobb beskriver i sin berömda studie av män ur arbetarklassen.⁴² Maktlöshet beskrivs lättast negativt. De maktlösa saknar den auktoritet, sociala status och självkänsla som de kvalificerade arbetarna, de fria yrkesutövarna och tjänstemännen normalt åtnjuter i och genom sitt arbete.

Den kvalificerade arbetarens relativt privilegierade position bygger på tre ting. Avsaknaden av desamma definierar förtrycket av den okvalificerade arbetskraften.

Att utöva ett kvalificerat yrke ger för det första tillfälle till personlig utveckling. Det kräver som regel särskild utbildning, att man har tillägnat sig specialkunskaper och att man kan och får arbeta med begrepp och symboler. Yrkesmän och -kvinnor upplever att de utvecklas, först under utbildningen, sedan i yrket, i vilket de dessutom vinner allt större respekt och anseende. Den okvalificerade arbetarens liv präglas av maktlöshet i den meningen att de inte får

denna möjlighet att utvecklas med allt mer kvalificerade arbetsuppgifter och i och med att de inte vinner respekt och anseende genom sitt arbete.

För det andra: även om många yrkesutbildade arbetare respektive tjänstemän har överordnade chefer och saknar direkt beslutsmakt på sin arbetsplats har de normalt en betydande frihet att själva lägga upp sitt arbete och sin arbetsdag. Dessutom kan de utöva viss myndighet över andra människor – till exempel över underordnad arbetskraft vars arbete de är satta att övervaka. De okvalificerade arbetarna saknar ofta makt över det arbete de utför och de är såväl i yrkeslivet som i sin egenskap av konsument eller klient underordnade andra människor.

Skillnaden mellan "medelklass" och "arbetarklass" präglar inte bara arbetslivet. Den strukturerar i stort sett varje del av det sociala livet. I det amerikanska samhället bildar de två separata kulturer. De bor i olika bostadsområden eller till och med i olika städer. De äter olika slags mat, möblerar sina hem på olika sätt, klär sig olika, lyssnar på olika slags musik, åker inte till samma semesterort och har helt olika krav och förväntningar på sjukvård och utbildning. De umgås i första hand med medlemmar ur den egna gruppen. Även om det förekommer viss social rörlighet mellan grupperna över generationerna, så är det i normalfallet så att medelklassens barn blir medelklass och arbetarklassens barn arbetarklass.

Därmed kommer, för det tredje, den kvalificerade arbetskraftens privilegier att prägla hela deras livsstil. Jag har valt att kalla denna livsstil "respektabel". Att behandla någon med respekt är att lyssna till vad denne har att säga eller att göra som denne säger därför att han eller hon äger makt, kunskap eller erfarenhet. Normerna för vad som är "respektabel" i vårt samhälle är intimt förbundna med medelklassens livsstil och värderingar. Det är deras sätt att klä sig, äta, tala och föra sig som är normerande. De förväntar sig respekt och de bemöts med respekt. På restauranger, banker och hotell, hos mäklaren och i offentliga miljöer över huvud taget, inklusive i massmedierna, bemöts medelklassen mer respektfullt än vad den okva-

lificerade arbetaren gör. Det är därför den senare, när han eller hon ska ansöka om ett lån, hyra en bostad, intervjuas för ett jobb och så vidare, försöker se mer "respektabel" och "kvalificerad" ut genom att härma medelklassens sätt, smak och stil.

Den respektabla livsstilens privilegium blir tydlig i den dynamik som präglar ras- och kvinnoförtrycket. Kvinnor och mörkhyade män är tvungna att om och om igen bevisa att de är värda respekt. Normalt bemöts de inte med nämnvärd hänsyn och aktning. Men när folk inser att den mörkhyade person de har framför sig är en universitetskollega eller en affärspartner brukar de vara snabba att förändra sin attityd, och behandla henne eller honom med vederbörlig respekt. Vita män ur arbetarklassen däremot bemöts normalt med respekt tills han förr eller senare avslöjar sin klasstillhörighet.

Jag har nämnt ett antal orättvisor som hänger samman med maktlöshet: den maktlöse får inte möjlighet att använda och utveckla sina talanger, har inte makt över och frihet i sitt arbete och blir ofta respektlöst bemött på grund av den position han eller hon intar på det sociala fältet. Dessa orättvisor får konsekvenser för fördelningen av materiella resurser, men handlar på en mer grundläggande nivå om arbetsorganisationen. Det förtryck jag har kallat maktlöshet innebär därför allvarlig kritik mot den arbetsdelning i industrialiserade samhällen som skapat och upprätthåller den sociala klyftan mellan dem som leder och planerar arbetet och dem som utför det.

Kulturell dominans

Utsugning, marginalisering och maktlöshet är förtrycksformer och maktrelationer som är effekter av arbetsdelningen: vem arbetar för vem, vem arbetar inte alls, hur bestämmer det arbete en person utför hans eller hennes sociala position i samhället? Dessa tre kategorier pekar ut strukturella och institutionella förhållanden som stakar ut gränserna för vad människor kan göra med och i sina liv, vilka resurser de har tillgång till och vilka faktiska möjligheter de har att göra bruk av och utveckla sina talanger. De handlar om konkret

makt i relationen till andra människor. Vem drar nytta av vem? Vem anses överflödig?

Under senare tid har i synnerhet feministiska och svarta teoretiker och aktivister pekat på en annan form av förtryck som jag här ska kalla för "kulturell dominans". Att vara kulturellt dominerad innebär för den grupp som är utsatt att den är osynliggjord samtidigt som den framställs i stereotypa bilder och skiljs ut som annorlunda, som Den andre.

Osynliggörandet, stereotyperna och annorlundaskapet är konsekvenser av att de dominerande grupperna framställer sig själva, sina erfarenheter och sin kultur som allmängiltig. Eftersom de dominerande grupperna kontrollerar de viktiga kommunikations- och informationsverktygen kommer de mest omhuldade och vidast spridda kulturella produkterna i samhället uttrycka deras speciella erfarenheter, värderingar, målsättningar, perspektiv på och tolkning av sociala skeenden och företeelser – till exempel andra sociala grupper. Oftast utan att de förstår det själva projicerar de dominerande grupperna sina särskilda perspektiv och erfarenheter på mänskligheten som sådan och framställer dem som universellt giltiga.

Mötet med människor ur en annan grupp kan utmana den dominerande gruppens anspråk på allmängiltighet. Den dominerande gruppen återtar då sin ställning genom att mäta de andra med den egna måttstocken för vad som är rimligt, gott och normalt. Följaktligen formuleras skillnaden mellan kvinnor och män, afrikaner och européer, judar och kristna, homosexuella och heterosexuella, arbetarklass och medelklass och så vidare i termer av avvikelser/normalitet och under-/överlägsenhet. Eftersom endast de dominerande gruppernas kulturyttringar når stor social och geografisk spridning kommer dessa att betraktas som normala, universella och typiska för "människan". När den egna kulturella identiteten betraktas som normal beskrivs de andra grupperna i termer av brist och defekt. De blir de andra, de annorlunda.

De kulturellt dominerade grupperna lyder under ett mycket motsägelsefullt förtryck. De beskrivs i grova schabloner och de

osynliggörs. Eftersom de uppfattas som speciella, avvikande varelser tillskrivs de en särskild natur, som fästs vid deras hud och kropp och därför är omöjlig att förändra eller förneka. Stereotyperna genomsyrar hela samhället och uppfattas som självklara och ovedersägliga. Precis som alla vet att jorden snurrar runt solen vet alla att bögar är promiskuösa, att indianer är alkoholister och kvinnor är bra på att ta hand om barn. Vita, heterosexuella, kristna, icke funktionshindrade män ur medelklassen däremot är individer.

De som lever under trycket av kulturell dominans upptäcker sig vara definierade av andra människor och snärjda i ett nät av idéer och föreställningar i andra människors huvuden. Människor som de själva inte identifierar sig med och som inte identifierar sig med dem. Den dominerande kulturens schablonartade och nedvärderande föreställningar om "de andra" påverkar och äter sig in också i "de andras" medvetanden, om inte annat eftersom de ständigt måste besvara frågor eller bemöta påståenden från dem som bär på dessa stereotypa och degraderande föreställningar. De utvecklar vad W E B Du Bois kallar ett "dubbelt medvetande": "känslan av att alltid se sig själv med andras ögon och ständigt mäta sig själv med måttstockar som upprättats i en främmande värld som betraktar en med en kombination av roat förakt och medlidande".⁴³ Det dubbla medvetandet uppstår när den kulturellt dominerade vägrar leva upp till de schablonartade bilder av sig själv som hon eller han redan internaliserat och gjort till sina egna. Så fort hon vill se sig själv och bli sedd av andra som en människa vilken som helst, kapabel och handlingskraftig, fylld av hopp och möjligheter, möts hon av svaret, från andra eller inifrån sig själv, att hon är annorlunda, oförmögen, underlägsen.

Den grupp som definieras som annorlunda och avvikande är förvisso "annorlunda" eftersom själva stämpeln försätter medlemmar av den stigmatiserade gruppen i situationer och ger dem erfarenheter som inte delas av medlemmar av de dominerande grupperna. De är dessutom ofta hänvisade till varandra och de tilldelas ofta speciella uppgifter och positioner på arbetsmarknaden. De kommunicera

rar och delar erfarenheter med varandra inom den egna gruppen och utvecklar och bevarar på så vis ett eget och särskilt perspektiv på samhället. Det dubbla medvetandet följer av att man samtidigt definieras av två separata kulturer: dels av de andras, dominerande kultur, dels den egna, dominerade. Men genom att kommunicera, förstå och bekräfta varandras likartade erfarenheter och perspektiv lyckas medlemmar av kulturellt dominerade grupper trots förtrycket ofta upprätthålla en positiv självdefinition.

Kulturell dominans skapar en paradoxal upplevelse av att vara osynlig och samtidigt iögonenfallande. Man är osynliggjord därför att de dominerande grupperna som regel inte förmår se att deras eget perspektiv bara är ett bland flera andra perspektiv. De ger inte plats för andra gruppers sociala erfarenheter. Möjligen kan de tala om dem i schablonartade termer. Däri ligger den kulturella dominansens orättvisa: de förtryckta gruppernas upplevelser och tolkningar av samhället tillåts inte påverka den dominerande kulturen, men bland annat med hjälp av sin kontroll över kommunikationsverktygen tvingar den dominerande kulturen på de förtryckta grupperna sina egna erfarenheter och normer.

Jag ska senare diskutera de kulturellt dominerade gruppernas pågående kamp för rätten att definiera sig själva och för en positiv syn på olikhet. Jag kommer då presentera argument för att vi måste skapa politiskt utrymme för dessa olikheter.

Våld

Sist men inte minst är flera sociala grupper utsatta för systematiskt våld. Medlemmar i dessa grupper lever med vetskapen att de alltid måste vara beredda på godtyckliga, oprovocerade attacker mot sin person eller egendom, attacker som inte har något annat syfte än att misshandla, förnedra eller döda. I USA lever alla kvinnor, svarta, asiater, araber, bögar och lesbiska under sådana hot, i vissa områden även judar, puertoricaner, chicanos och andra spansktalande amerikaner. Fysiskt våld mot medlemmar av dessa grupper är skandalöst vanligt. Krismottagningarna för våldtäktsoffer har beräknat att mer

än var tredje amerikansk kvinna någon gång under sin livstid kommer att utsättas för sexuellt våld eller försök till sexuellt våld. Manning Marable granskade det rasistiska våldet mot svarta i USA mellan 1980 och 1982⁴⁴ och fann dussintals med rapporter om hur svarta brutalt misshandlades, våldtogs, till och med dödades av polismän i tjänst, vilka sedan friades från alla anklagelser. Under 1981 dokumenterades mer än femhundra fall där gäng av vita tonåringar angripit slumpmässigt utvalda svarta personer. Våld mot homosexuella är inte bara vanligt, det har under de senaste fem åren blivit allt vanligare. Dessa utbrott av grovt fysiskt våld mot homosexuella och andra sexuellt eller etniskt definierade grupper är synnerligen alarmerande, men till denna form av förtryck bör vi också räkna mobbning, hot och hån vars syfte är att förnedra, nedvärdera och stigmatisera enskilda människor därför att de är medlemmar av en viss social grupp.

Trots att denna typ av våld är både systematisk och omfattande tar rättviseteorier ytterst sällan upp det till diskussion. Teoretikerna anser i de flesta fall inte att våld och trakasserier tillhör kategorin sociala orättvisor. Ingen av dem skulle förvisso förneka att våld är moraliskt fel. Men om man inte vill hävda att allt som är moraliskt fel också är orättvist, varför ska just dessa omoraliska handlingar räknas till gruppen sociala orättvisor? Det är ju oftast inte "vanliga" människor som utövar våldet, utan mycket speciella individer: extremister, avvikare, mentalt eller socialt störda personer. Hur ska man kunna se dessa extrema personers exceptionella handlingar som exempel på det slags institutionaliserade rutiner, normer och beteenden som är det egentliga ämnet för teorier om rättvisa?

Det som gör våldet till en form av förtryck och därför relevant för en rättviseteori är inte de enskilda våldshandlingarna i sig, hur fruktansvärda de än må vara, utan den sociala kontext de uppstår i, det vill säga det sammanhang som gör våldet möjligt och till och med begripligt. Det som gör våldet till en social orättvisa, inte bara en moralisk felhandling bland andra, är dess systematiska karaktär, att det har karaktär av social rutin.

Våldet är systematiskt eftersom det riktas mot medlemmar av en viss grupp bara därför att de är medlemmar av denna grupp. Alla kvinnor har skäl att frukta våldtäkt och hur mycket en svart man än anstränger sig för att undvika exploatering eller marginalisering kommer han aldrig undan hotet om våld. Han måste leva med vetskapen att han när som helst kan bli offer för misshandel eller hån. Förtrycket uppstår inte först med det realiserade våldet. Förtrycket består lika mycket i det ständiga, dagliga medvetandet om att just jag är ett *möjligt* offer för våld, uteslutande av skälet att jag tillhör en dominerad grupp. Att leva under ett ständigt närvarande hot mot sig själv, sin familj och vänner berövar en människa hennes frihet och värdighet och tappar henne på energier som hon kunde ha använt till andra saker.

Våldet är en social rutin. Det är något alla vet utövas och kommer att utövas igen. Det är alltid närvarande i den sociala föreställningsvärlden, också hos dem som inte själva utövar något våld. Enligt den rådande sociala logiken gör vissa situationer våldet mer "påkallat" eller "begripligt" än andra. Tanken på våldtäkt flimrar förbi i fantasin på många helt vanliga män när de plockat upp en liftande kvinna. Impulsen att pika eller reta en homosexuell man kommer i vissa situationer att passera genom huvudet på ordinära heterosexuella män. Våldet är många gånger en kollektiv, social handling. Flera personer, normalt rena mansgrupper, våldtar eller misshandlar tillsammans eller ger sig ut på kollektivt strövtåg i enda syfte att hitta någon att spöa, våldta, trakassera. Våldets regelbundenhet, dess sociala och inte sällan överlagda karaktär gör att det bör betraktas som social rutin.

Våld mot förtryckta grupper är i stort sett legitimt, i den mening att det tolereras. Tredje part blir sällan upprörd eller chockerad, dels för att våldet är så frekvent, dels därför att det är ständigt närvarande i den sociala föreställningsvärlden. Oftast får de som utför själva gärningen – om de över huvud taget åker fast – ett mildt straff eller inget alls. I den meningen bidrar samhället till att legitimera våld och trakasserier mot medlemmar av utsatta sociala grupper.

En viktig aspekt av det systematiska våldet mot slumpmässigt utvalda offer ur bestämda sociala grupper är dess irrationella drivkrafter. Våld motiverat av främlingshat skiljer sig från det slags politiska våld som stater eller makteliter utövar. Det repressiva våldet har ett rationellt, om än ondskefullt motiv: eliten använder våldet som verktyg för att upprätthålla eller stärka sin makt. Det finns de som hävdar att rasistiskt, sexistiskt och homofobiskt våld motiveras av en motsvarande vilja att upprätthålla de vita heterosexuella männens privilegier och dominerande position i samhället. Jag hyser inte minsta tvivel om att den alltid närvarande rädslan för att bli utsatt för våld hämmar och låser förtryckta grupper. Trots det menar jag att det främlingsfientliga våldet inte är rationellt på samma sätt som till exempel våld mot strejkande arbetare är det.

Den som våldtar, misshandlar, mördar eller förnedrar kvinnor, svarta eller homosexuella drivs av rädsla eller av blint hat. Ofta är drivkraften bara en önskan att förnedra och trycka ned människor som redan är socialt utpekade som svaga, sårbara offer. I dessa fall är det realiserade fysiska våldet en följd av det rutinmässiga sociala våld som dessa grupper är utsatta för. Men den rädsla och det hat som utlöser våldet mot den som pekats ut som annorlunda visar på en osäkerhets känsla också hos den som slår, mördar eller våldtar: våldets irrationalitet tyder på att undermedvetna processer är i verksamhet. Med hjälp av psykoanalytisk teori kan man förklara rädsla för och hat mot de så kallat annorlunda som yttringar av en fruktan för identitetsförlust. Jag är övertygad om att undermedvetna processer åtminstone till en del kan förklara den form av förtryck jag här har kallat våld. Möjligen är de dessutom en av drivkrafterna bakom kulturell dominans.

Kulturell dominans kan dessutom vara en indirekt orsak till våld. Den kulturellt dominerade kan genom sin blotta existens, särskilt om hon hävdar sin subjektivitet och sin rätt att definiera sig själv och därigenom tydliggör de kulturella skillnader som faktiskt finns, utmana den dominerande kulturens anspråk på allmängiltighet. Denna störning i den hegemoniska föreställningsvärlden kan

bli så provocerande för medlemmar ur dominerande grupper att den utlöser våld.

Våld är en form av orättvisa som de rättviseteoretiker som utgår från fördelningen av materiella resurser har svårt att veta vad de ska göra med, vilket kan vara en av förklaringarna till att det sällan tas upp i diskussioner om rättvisa. Jag vill hävda att det våld som riktar sig mot specifika grupper i samhället är institutionaliserat och systematiskt och därför relevant för teorier om rättvisa. I den utsträckning institutioner och social praktik möjliggör, tolererar eller uppmuntrar regelmässigt våld mot medlemmar av vissa grupper är dessa institutioner och praktiker orättvisa och bör reformeras. Reformerna kan kräva en omfördelning av materiella resurser eller sociala positioner, men måste i första hand inrikta sig på att förändra kulturella föreställningar och schablonbilder och de makt- och uteslutningsmekanismer som är verksamma i det vardagliga sociala umgänget mellan medlemmar av privilegierade respektive förtryckta grupper.

Att använda kriterierna

Teoretiker som ser förtryck som ett enhetligt, entydigt fenomen tvingas att antingen utelämnat sociala grupper som till och med de själva inser är förtryckta eller så måste de bortse från vissa former av förtryck. Till exempel har svarta respektive feministiska teoretiker visat att om det marxistiska påståendet att allt förtryck i grunden är klassförtryck ska ha någon trovärdighet måste man bortse från det speciella förtryck som kvinnor och svarta är utsatta för. Med en mer differentierad definition av förtryck, kan man undvika de förenklingar och de uteslutningar all reduktionism leder till.

Jag har medvetet undvikit att analysera förtrycket av varje enskild grupp som ett särskilt förtryckssystem. Jag har avstått från att försöka urskilja kategorier av typen rasism, sexism, klassförtryck, homofobi och så vidare. Man drar nämligen på sig ett dubbelt problem om man väljer att framställa förtrycket av varje enskild grupp

som ett särskilt, eget system. Dels bortser man från likheter och överlappande former för förtryck. Dels ger man ett felaktigt intryck av att varje enskild medlem av en förtryckt grupp drabbas på exakt samma sätt.

Jag har kommit fram till att det bästa sättet att undvika dessa svagheter är att ta fasta på förtryckets fem ansikten – exploatering, marginalisering, maktlöshet, kulturell dominans och våld. Med hjälp av dessa kategorier kan vi undvika att fastna i ändlösa och fruktlösa debatter om vilken social grupps förtryck som är det värsta, ursprungligaste eller mest grundläggande. Jag har inte haft för avsikt att presentera någon uttömmande teori om vad förtryck är, utan ser förtryckets fem ansikten som kriterier vi kan använda för att avgöra huruvida en viss individ eller grupp är förtryckt. Jag menar att kriterierna är objektiva. Med hjälp av dem kan vi vederlägga vissa gruppers påståenden att de är förtryckta eller överbevisa andra om att de är förtryckta, även om de själva inte vill tro att de är det. Vart och ett av kriterierna kan operationaliseras. Huruvida de är uppfyllda eller ej går att avgöra genom att studera statusrelationer, fördelningsmönster, texter och andra kulturella artefakter. Jag hyser inga illusioner om att sådana studier skulle vara värdeneutrala, men likväl kan kriterierna användas för att värdera påståenden om att en viss grupp är förtryckt och för att klargöra på vilka sätt den i så fall är förtryckt.

Det räcker med att något av de fem kriterierna är uppfyllt för att vi ska säga att en grupp är förtryckt. Men olika grupper – och olika individer inom en och samma grupp – drabbas av olika kombinationer av förtryck. I stort sett alla, om inte alla, de grupper som idag är förtryckta är utsatta för kulturell dominans. I vilken utsträckning de är utsatta för andra former för förtryck varierar. Personer ur arbetarklassen är exploaterade och maktlösa, men kan om de är vita och har jobb kan de undgå marginalisering och våld. Bögar, å andra sidan, är inte såsom bögar exploaterade eller maktlösa, men i hög grad utsatta för kulturell dominans och våld. Judar och araber är som grupper offer för kulturell dominans och våld, och en stor del

av dem drabbas dessutom av exploatering och maktlöshet. Förtrycket av gamla handlar i första hand om marginalisering och kulturell dominans. Samma sak gäller de fysiskt eller psykiskt funktionshindrade. Som grupp drabbas kvinnor av exploatering, maktlöshet, kulturell dominans och våld. Rasismen i USA dömer många svarta och spansktalande till marginalisering, och även om vissa av dem lyckas undkomma denna form av förtryck finns det medlemmar av dessa två grupper som lider under alla fem formerna av förtryck.

Med hjälp av de fem kriterierna kan olika grupper jämföras utan att man frestas att reducera det förtryck de är utsatta för till någon slags gemensam urform eller hävda att det förtryck någon grupp är utsatt för är mer grundläggande än det andra grupper drabbas av. Man kan vidare jämföra på vilka olika sätt en och samma form av förtryck drabbar olika grupper. Även om till exempel kulturell dominans som regel upplevs på likartat sätt av de utsatta, finns också viktiga skillnader. Man kan dessutom studera vilka olika kombinationer av förtryck som de olika grupperna drabbas av, eller jämföra intensiteten av en enskild form. Med hjälp av de fem kriterierna kan man därför avgöra huruvida en grupp är mer förtryckt än en annan grupp utan att för den skull hävda att det ena förtrycket är mer grundläggande än det andra.

Varför är de olika grupperna förtryckta på just det sätt de är? Finns det orsakssamband mellan de fem förtrycksformerna? Det är frågor som leder för långt att utreda här. Orsaksförklaringar måste alltid vara partikulära och historiska. För att förklara varför en enskild grupp är förtryckt just på det sätt den är förtryckt måste man därför både gå tillbaka till historien och kartlägga dagens sociala förhållanden. Sådana konkreta, historiska och strukturella undersökningar kan påvisa orsakssamband mellan olika former av förtryck. När vita män ger uttryck för stereotypa och nedvärderande föreställningar om kvinnor eller svarta bidrar de till att marginalisera dessa grupper. Men något nödvändigt samband är det inte frågan om – kulturell dominans leder inte alltid till marginalisering.

Noter

- ¹ Marilyn Frye, "Oppression". I *The Politics of Reality*. Crossing. New York 1983, s 11.
- ² Michel Foucault, *Discipline and punish*. Pantheon. New York 1977. (Svensk utgåva: *Övervakning och straff*. Arkiv. Lund 1987.)
- ³ Se Roger Gottlieb, *History and Subjectivity*. Temple University Press. Philadelphia 1987.
- ⁴ Se John C Turner, m fl. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Blackwell. Oxford 1987.
- ⁵ George Sher, "Groups and the Constitution". I Gertrude Ezorsky, red., *Moral Rights in the Workplace*. State University of New York Press. Albany 1987, s 256.
- ⁶ Se Peter French, "Types of Collectives and Blame." *The Personalist* 56:160-169, 1975; Marilyn Friedman, och Larry May. "Harming Women as a Group." *Social Theory and Practice* 11:297-334, 1985; Larry May, *The Morality of Groups: Collective Responsibility, Group-Based Harm, and Corporate Rights*. Notre Dame University Press. Notre Dame 1987, kap 1.
- ⁷ Jmfr Owen Fiss, "Groups and the Equal Protection Clause." *Philosophy & Public Affairs* 5:107-176, 1976.
- ⁸ Jmfr May, a a, s 22-23.
- ⁹ Tex French, a a May, a a, kap 1.
- ¹⁰ Rosalind Coward, och John Ellis. *Language and Materialism*. Routledge & Kegan Paul. London 1977.
- ¹¹ Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*. Vol 2: *Lifeworld and System*. Beacon Press. Boston 1987, s 3-40.
- ¹² Steven Epstein, "Gay Politics. Ethnic Identity: The Limits of Social Constructionism." *Socialist Review* 17:9-54, 1987, s 29.
- ¹³ Se Turner m fl, a a.
- ¹⁴ Martin Heidegger, *Being and Time*. Harper and Row. New York, 1962. (Svensk utgåva: *Varat och tiden*. Doxa. Lund 1981.)
- ¹⁵ Se Jean-Paul Sartre, *Anti-Semite and Jew*. Schocken. New York 1948. (Svensk utgåva: *Tankar i judefrågan*. Bonniers. Stockholm 1948.)
- ¹⁶ Jmfr Jeffrey Ross, *The Mobilization of Collective Identity*. University Press of America. Lanham Md. 1980, s 19; Joseph Rothschild, *Ethnopolitics*. Columbia University Press. New York 1981, s 130.

- ¹⁷ Se Ann Ferguson, *Blood at the Root* Pandora. London 1989, kap 1; Dennis Altman, *The Homosexualization of American Society*. Beacon. Boston 1982.
- ¹⁸ Se Robert Paul Wolff, *Understanding Marx*. Princeton University Press. Princeton 1984, kap 4.
- ¹⁹ John Roemer, *A General Theory of Exploitation and Class*. Harvard University Press. Cambridge 1982.
- ²⁰ Allen Buchanan, *Marx and Justice*. Rowman & Allanheld. Totowa, N. J. 1982, kap 3.
- ²¹ C B. Macpherson, *Democratic Theory: Essays in Retrieval*. Oxford University Press. Oxford 1973, kap 3.
- ²² Buchanan, a a, s 44-49; Nancy Holmstrom, "Exploitation". *Canadian Journal of Philosophy* 7:353-369, 1977.
- ²³ Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. University of California Press. Berkeley 1981, s 242; Arthur Brittan och Mary Maynard. *Sexism, Racism and Oppression*. Blackwell. Oxford 1984, s 93; Raymond Murphy, "Exploitation or Exclusion?" *Sociology* 19:225-243, 1985; Samuel Bowles och Herbert Gintis. *Democracy and Capitalism*. Basic Books. New York 1986, s 20-24.
- ²⁴ Christine Delphy, *Close to home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*. University of Massachusetts Press. Amherst 1984.
- ²⁵ Ann Ferguson, "On Conceiving Motherhood and Sexuality: A Feminist Materialist Approach." I Joyce Trebilcot, red., *Mothering: Essays in Feminist Theory*. Rowman & Allanheld. Totowa, N. J. 1984; Ann Ferguson, *Blood at the Root*. Pandora. London 1989., kap 4.
- ²⁶ Jmfr Brittan och Maynard, a a, s 142-148.
- ²⁷ Barbara Easton, "Feminism and the Contemporary Family." *Socialist Review* 39:11-36, 1978.
- ²⁸ Rhonda Gottlieb, "The Political Economy of Sexuality." *Review of Radical Political Economy* 16:143-165, 1984.
- ²⁹ Carol Brown, "Mothers, Fathers and Children: From Private to Public Patriarchy." I Lydia Sargent, red., *Women and Revolution*. South End Press. Boston 1981; jmfr Ellen Boris och Peter Bardaglio. "The Transformation of Patriarchy: The Historic Role of the State." I Irene Diamond, red., *Families, Politics, and Public Policy*. Longman. New York 1983; Ann Ferguson, a a, 1984.
- ³⁰ David Alexander, "Gendered Job Traits and Women's Occupations." Doktorsavhandling. University of Massachusetts 1987.

³¹ Se Michael Reich, *Racial Inequality*. Princeton University Press. Princeton 1981.

³² Symanski, Al. "The Structure of Race." *Review of Radical Political Economy* 17:106–120, 1985.

³³ Bruce Ackerman, *Social Justice in the Liberal State*. Yale University Press. New Haven 1980, kap 8.

³⁴ Roemer, a a, s 122.

³⁵ Jeffrey Reiman, "Exploitation, Force, and the Moral Assessment of Capitalism: Thoughts on Roemer and Cohen." *Philosophy and Public Affairs* 16:3–41, 1987; jmfr Buchanan, a a, s 44–49; Holmstrom, a a.

³⁶ Carole Pateman, *The Sexual Contract*. Stanford University Press. Stanford 1988, kap 3; jmfr Bowles and Gintis, 1986, kap 2.

³⁷ Nancy Fraser, "Women, Welfare, and the Politics of Need Interpretation." *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy* 2:103–122, 1987; Kathy Ferguson, *The Feminist Case against Bureaucracy*. Temple University Press. Philadelphia, 1984, kap 4.

³⁸ Se Carol Gilligan, *In a Different Voice*. Harvard University Press. Cambridge 1982. (Svensk utgåva: *Med kvinnors röst*. Prisma. Stockholm 1985.); Marilyn Friedman, "Care and Context in Moral Reasoning." I Carol Harding, red., *Moral Dilemmas: Philosophical and Psychological Issues in the Development of Moral Reasoning*. Precedent. Chicago 1985.

³⁹ Jmfr Nancy Hartsock, *Money, Sex and Power*. Longman. New York, 1983, kap 10.

⁴⁰ Virginia Held, "A Non-Contractual Society." I Marsha Hanen och Kai Nielsen, red., *Science, Morality & Feminist Theory*. University of Calgary Press. Calgary 1987.

⁴¹ Se Claus Offe, *Disorganized Capitalism*. MIT Press. Cambridge 1985, s 95–100.

⁴² Richard Sennett och Jonathan Cobb. *The Hidden Injuries of Class*. Vintage. New York 1973.

⁴³ W. E. B. Du Bois, *The Souls of Black Folk*. New American Library. New York, 1969 (1903), s 45.

⁴⁴ Manning Marable, *Race, Reform and Rebellion: The Second Reconstruction in Black America 1945–1982*. University Press of Mississippi. Jackson 1984.